

ЕТНОЕСТЕТИКА ВЗАЄМИН МАТЕРІ ТА ДОРОСЛОГО СИНА У ФОЛЬКЛОРНІЙ БАЛАДІ РОДИННОЇ ТЕМАТИКИ: УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Оксана Карбашевська

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)

Твори сімейно-побутової тематики, які за сюжетно-тематичним каталогом О. Дея згруповані у 16 циклів та 119 сюжетних типів, складають, за словами вченого, найбільшу групу у фонді національної фольклорної балади [3, с.5; 4, с.84]. Фольклорне переломлення у баладних розповідях життєвих конфліктів, драматичних і трагічних ситуацій зі сфери родинних взаємин має за основу протиставлення суб'єктивного і об'єктивного, коли інтимні прагнення, індивідуальна психологія і характер кидають виклик обставинам, волі родичів, родинним та громадським морально-етичним засадам. «Зіткнення морально-психологічних, правових та соціальних полюсів» відбувається у стосунках між чоловіком і жінкою, свекрухою і невісткою, братом і сестрою, батьками і дітьми, мачухою і сиротою тощо [3, с.7, 8].

Сімейні взаємини у збірці англійських та шотландських балад Ф. Чайлда відображає, за словами Г. Джеральда, близько 75 балад [12, с.45]. Серед тематики британських родинних балад, на розмаїття якої звернув увагу вчений, можна вирізнити певні групи: 1) взаємовідносини між подружжям; 2) збиткування мачухи над пасербицею; 3) стосунки між батьками і дітьми; 4) родинні почуття між братами і сестрами; 5) інцест [12, с.45-53].

Міфічно-фантастичні мотиви (анімістичні контакти, метаморфози, персонажі народної демонології) зустрічаються у 27 зі 119 сюжетів сімейно-побутової тематики, за підрахунками О. Дея. Однак, у баладах-алегоріях, які відтворюють людські драми «через уособлення в образах навколишньої природи» [3, с.10, 11], закладена особлива етноестетика національного

фольклору. Для стилістики української балади притаманне широке залучення «у народнопоетичний текст образів з природного оточення людини, її постійних супутників – представників рослинного і тваринного світів, небесних світил, земних мінералогічних речовин» [2, с.132]. Відзначимо, що у баладі «Гавране, гавране, високо літаєш» із циклу П – К. «Мати і дорослі дочки та сини» після діалогу із гавраном, який повідає дівчині про її далеку родину, вона помирає з туги. Задля поглиблення драматичного зображення звірята і рослини поєднуються у єдине ціле, виспівуючи свій жаль за «дівчам» та «кланяючись» сильній її любові до родини:

*Скоро тото дівча, скоро вислухало,
Зараз ся от жалю на прах розсипало.
А чорни гаграни погріб отправляли,
А дрібні пташкове браз красне співали
Вшитко ся кланяло: древо і коріння,
Древо і коріння, і вшитко створіння* [9, с.301].

Даний епізод прикметний казковим описом смерті дівчини: «*на прах розсипало*». Присутній він і у баладі «Наділа ми свекра куділь»: «*мати тото вислухала, / Аж ся в порох розсипала*» [10, с.237]. Зустрічається цей фантастичний мотив і у казковому фольклорі Великобританії, зокрема у записаних у Вельсі «Таффі ап Сіон і зачароване коло» («Taffy ap Sion and the Fairy Ring») («<...> but hearing behind him the sound of footsteps growing weaker and weaker, he turned round, when to his horror he beheld the poor fellow crumble to a thimbleful of black ashes») [15, с.101], а також «Легенді Пантаннасу» («The Legend of Pantannas») («The old man's heart went out to him in his grief, and he rose to comfort him. But as he put his hand upon his shoulder, lo! The weeping figure crumbled into dust») [14, с. 95–96].

Опозиції «чоловік – дружина», «батьки – діти» дали поштовх до розвитку найбільшої кількості конфліктів в українському баладному фольклорі родинно-побутової тематики. «До сюжетно найбагатших циклів відносяться ті, що відобразили ненормальності у взаєминах між жінкою та чоловіком, які є основою і вирішальною силою родини. Подібною сюжетною різноманітністю відзначаються цикли, що охоплюють драматичне у відносинах між батьками та

дітьми <...>. Інші члени родинної ієрархії відігравали меншу роль у сімейно-побутових обставинах, і конфлікти між ними мали спорадичний характер», – написав О. Дей у передмові до другого тому корпусу української усної балади [3, с.12]. На противагу, «тема батьків і дітей, окрім тих випадків, коли батько заперечує проти шлюбу доньки, розробляється дуже рідко» (тут і далі переклад з англійської наш – О.К.) [12, с.45]. Керуючись процитованим постулатом українського дослідника щодо сюжетної насиченості національної родинно-побутової балади, для порівняльного аналізу з британським відповідником обираємо пісні із циклів «батьки – діти», а саме П – К: «Мати і дорослі дочки та сини».

Особливою етноестетикою відзначається цикл, присвячений взаєминам матері та дорослого сина, а саме два його сюжетних типи П – К-6: «мати розшукує сина, розпитує про нього в сонця, місяця і зірки. *Версія*: мати знаходить труп сина і несе його до церкви» та П – К-12: «мати хотіла б зозулею полетіти на могилу сина-козака і підвести його». «Тепле почування до родини, особливо ж звеличання матеріної любові, – це також дуже помітна риса в людовій поезії східноєвропейських народів», – констатував Ф. Колесса [7, с.21].

За основу сюжетотворення українських балад «Ей, верх Бескида, верх зеленого» [6, с.336], «Манесенький соловейко, чом ти не щебечеш?» [8, с.349], «Ой у полі озеречко» [11, с.349–350] та британської № 79А: «Жінка з Ушерського джерела» («The Wife of Usher's Well») [16, с.238–239] покладено анімістичні уявлення про природу як живу істоту, а саме замовляння й персоніфікація астральних світил та природних стихій (сонця, місяця і зорі, вітру і моря), звернення до них про допомогу, антропоморфність пташиних образів соловейка, зозулі. Після експозиції, яка повідомляє про місце дії та її учасників («Ей, верх Бескида, верх зеленого / Ходить вдовойка, глядат синойка»), розвиток баладної дії поділений на три етапи. Кожен з них – це окрема драматична сцена, яка крупними мазками змальовує «бідну вдовицю» і її співбесідника – небесне світило, тим самим на мить уповільнюючи хід розповіді. Згорьована мати перебуває в центрі своєрідного «великого

кінематографічного плану», де почергово з'являються і зникають персоніфіковані вищі сили: «ясне сонейко» («світле сонейко»), «ясен місячок», «ясна зорничка».

Призначений для виконання після кожного рядка пісні, мінорний рефрен «Синя мгла, ей, синя мгла, / Полонинойки залягла» підкреслює і нагнітає драматичну розв'язку зображених подій. Усупереч гнітючому враженню, яке створює мазком синьої імли на канві полонин балада, її текст випромінює теплі промені нььчиної ласки і любові до сина, поваги до природи. Так, формулювання питань до небесних сил засобом висхідної градації, підсиленої повтором, підкреслює глибину почуттів матері: «Ци-сь не видало мого синойка, / Мого синойка, ей, Іванойка?». Наснаженість тексту здрібнілими формами іменниковими («полонинойки», «вдовойка», «вдовице», «синойка», «Іванойка», «сонейко», «стежейков», «місячок», «місячку», «зорничка», «женойка», «рибойка») та прислівниковими («яснейко») передає чуйне, пестливе ставлення матері до сина. Притім, «суфікси здрібності сприяють повноголоссю слова і разом з тим його співності, протяжності» [5, с.10].

Пошуки «синойка» «бідною вдовицею» розробляються у баладі «Ей, верх Бескида, верх зеленого» у казковому руслі. Матері допомагають могутні небесні світила «доохресного світу»: «світле сонейко», «ясен місячок» та «ясна зорничка». Також казковою експозицією та зав'язкою позначена британська балада № 79А: «The Wife of Usher's Well», у якій мати, яка втратила «трьох міцних і дужих синів» («three stout and stalwart sons»), наказує стихіям: «Заклинаю вітер не вицухати / І море непокоїтись, / Допоки моїх трьох синів не повернуться до мене додому / У земній плоті і крові» («I wish the wind may never cease, / Nor fashes in the flood, / Till my three sons come hame to me, / In earthly flesh and blood»). Ф. Чайлд звернув увагу на емоційно-психологічний стрижень, захований у рядках даної балади [16, с.238]. Для Ф. Гуммера вона була неповторним взірцем опрацювання демонологічного мотиву – «поємою про привидів» («ghost-poem») [13, с.222].

У баладі № 79А: «The Wife of Usher's Well» відбувається перехід від

анімістичного мотиву у зав'язці до демонологічного мотиву у основній частині та закінченні із компонентами релігійного забарвлення. Розмова мертвого сина із матір'ю у розв'язці українських балад «Манесенький соловейко, чом ти не щебечеш?», «Ой у полі озеречко» споріднює сюжетний тип II – К-12: «мати хотіла б зозулею полетіти на могилу сина-козака і підвести його» із вказаною британською баладою.

За словами І. Денисюка, «діалог людини з природою у наших піснях постійний, мотив інтимної розмови зі своїм природним оточенням зворушливо-поетичний» [5, с.17]. Так, у кульмінаційному закінченні «Ей, верх Бескида, верх зеленого» відбувається поетичне уподібнення смерті до весілля – співчуття оживленої природи людському горю і нещастю. Також означена натурфілософія української пісні яскраво розкривається у баладах сюжетного типу II – К-12: «мати хотіла б зозулею полетіти на могилу сина-козака і підвести його»: «Манесенький соловейко, чом ти не щебечеш?» і «Ой у полі озеречко».

Отже, зіставлення і аналіз українських та британських балад сімейно-побутової тематики, що належать до сюжетно найбагатших циклів про відносини між батьками і дітьми, виявляють типологію та національну своєрідність. Казкова персоніфікація астральних світил та природних стихій і вплетення демонологічних мотивів (діалог матері з мертвим сином, відвідини трьома синами-привидами старої матері) притаманні для балад типу II – К-6: «мати розшукує сина, розпитує про нього в сонця, місяця і зірки», II – К-12: «мати хотіла б зозулею полетіти на могилу сина-козака і підвести його» та № 79А: «Жінка з Ушерського джерела» («The Wife of Usher's Well»). Самобутність українських балад полягає у животворенні та естетизації природи, багатстві пестливої лексики, яка створює високопоетичний образ матері – берегині.

Література: 1. Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – 528 с. 2. Гарасим Ярослав. Естетика народнопісенної творчості в українській

фольклористиці XIX – початку XX століття / Ярослав Гарасим. – Вісник Львівського університету. – 2007. – Випуск 41. Серія філологічна. – С. 128–140. 3. Дей О.І. Родинно-побутові балади / О.І. Дей // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 7–22. (серія «Українська народна творчість») 4. Дей О.І. Українська народна балада / Олексій Іванович Дей. – Київ : Наукова думка, 1986. – 264 с. 5. Денисюк Іван. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції) / Іван Денисюк // Вісник Львівського університету. – 2003. – Вип. 31. Серія філологічна. – С. 3–22. 6. Ей, верх Бескида, верх зеленого // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 336. 7. Колесса Ф.М. Фольклористичні праці / Ф.М. Колесса [редакційна колегія : Л.М. Ревуцький (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – 416 с. 8. Манесенький соловейко, чом ти не щечеш? // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 349. 9. Мати і дорослі дочки та сини // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 299–354. (серія «Українська народна творчість») 10. Наділа ми свекра куділь // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 236–237. 11. Ой у полі озеречко // Балади. Родинно-побутові стосунки / [упорядники : О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелодії)]. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 349–350. 12. Gerould G. H. *Ballad Stories // The Ballad of Tradition / Gordon Hall Gerould*. – New York : Oxford University Press, 1957. – [First published in 1932]. – P. 36–66. (A Galaxy Book). 13. Gummere F. B. *The Popular Ballad / Francis Barton Gummere*. – Boston and New York : Houghton, Mifflin and Company, 1907. – 360 p. (The Epics of English Literature edited by William Allan Neilson). 14. *The Legend of Pantannas // Народные сказки Британских островов [сборник / составление и комментарии Дж. Риордана ; предисловие Н. Г. Елиной ; художник А. М. Юликов ; редактор К. Н. Атарова ; на англ. яз.]*. – М. : Радуга, 1987. – С. 91–96. 15. *Taffy ap Sion and the Fairy Ring // Народные сказки Британских островов [сборник / составление и комментарии Дж. Риордана ; предисловие Н. Г. Елиной ; художник А. М. Юликов ; редактор К. Н. Атарова ; на англ. яз.]*. – М. : Радуга, 1987. – С. 97–102. 16. *The Wife of Usher's Well // The English and Scottish Popular Ballads: five volumes / [edited by Francis James Child]*. – [Reprint edition]. – Boston and New York : Houghton, Mifflin and Company, 1898. – Volume II. Part. I. – 1898. – P. 238–239.